

Наталія Юськів,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри адміністративного
та інформаційного права
Національного університету
«Львівська політехніка»

УДК 340.12: 342.726

Види прав неповнолітніх: теоретико-правовий пошук

Із зміною політичних та соціальних процесів, що відбуваються останнім часом активізувалося питання правової регламентації прав людини. Особливу роль серед них займають питання становлення та захисту прав та свобод неповнолітніх, як особливої когорти індивідуумів, які мають особливий статус та потребують домінантної уваги з боку держави. Здається що більшість науковців-правовиків звертаються до проблем прав людини і вона мала би бути в юридичній науці висвітлена повною мірою. Однак, реальні практики застосування проблемних питань вказують на вагомій теоретико-правові та практично-реалізаційні прогалини інституту прав та свобод неповнолітніх. «Для успішного здійснення реформ в усіх сферах життя українського суспільства ще не вистачає усвідомлення того, що вся діяльність держави повинна спрямовуватись на створення правового й соціального поля захисту життя і розвитку молоді особи. В умовах економічного, політичного й духов-

ного відродження України відбуваються зміни в процесах становлення та розвитку молоді, зокрема неповнолітніх, їх соціалізації, що вимагає державної політики у цій галузі» [1, с. 10]. Вказане актуалізує вибір тематики наукової статті, оскільки з погляду теоретичної юриспруденції потребує інтенсифікація дослідження видів прав неповнолітніх.

Слід звернути увагу на те, що інститут прав неповнолітніх є комплексним. Теоретико-правовим дослідженням прав дітей займалися ряд вітчизняних та зарубіжних вчених, досліджувалася тематика доволі часто в межах сімейного, цивільного та особливо кримінального права та кримінального процесу. Проблематика, пов'язана з особливими правами дитини, досліджувалася фахівцями в галузі юриспруденції, серед яких, зокрема: Н. Крестовська, О. Львова, Н. Оніщенко, Н. Опольська, О. Скакун та інші. Однак під впливом політичних та глобалізаційних змін необхідно розширити теоретико-правове

розуміння цього інституту. Вагомою прогалиною юриспруденції вважаємо нечіткість понятійно-категоріального апарату прав неповнолітніх. Навіть спостерігається двояке розуміння ключового терміну «неповнолітній». Вказане вже було предметом аналізу автора. Проте залишається ще ряд теоретичних неточностей, серед яких потреба удосконалення видової класифікації прав неповнолітніх.

Метою наукової статті є дослідження видів прав неповнолітніх за родовою ознакою та аналіз міжнародного законодавства та внутрішньодержавних практик у сфері прав неповнолітніх.

Неповнолітні як людські істоти наділені такими ж правами як будь-яка людина. Загальна декларація прав людини та в Міжнародний пакт про права людини проголосили і погодилась з тим, що кожна людина має володіти всіма зазначеними у них правами і свободами без якої б то не було різниці за такими ознаками, як раса, колір шкіри, стать, релігія, політичні або інші переконання, національне або соціальне походження, майновий стан, народження або інші обставини. В цих міжнародних актах чітко не вказується на таку ознаку дискримінації як вік, проте під «іншими обставинами» міжнародне співтовариство розуміє перелік ознак які існують або можуть з'явитися в майбутньому та введення різниці за якими може вважатися як дискримінацією особи. Тому вік також можна віднести до ознак дискримінації.

В подальшому міжнародна спільнота погоджує ряд актів, що мають спеціальну сферу – захист прав та свобод дитини. Основним спеціальним актом, щодо дітей є Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 [2]. Посилаючись на Декларацію прав дитини (1959), Конвенція зазначає, що дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, таким чином комплексно подає стандарти ювенального права, акцентую-

чи увагу саме на спеціальному суб'єкті права – дітях. Неповнолітніми є старша вікова категорія дітей від 14 до 18 років і зрозуміло, що спеціальні акти також поширюються на сферу правового регулювання інституту прав неповнолітніх.

Отже, права неповнолітнього за родовою характеристикою можна виокремити в наступні види.

I. Загальні права неповнолітнього як людської істоти. Їх в свою чергу поділяють на п'ять груп згідно з традиційною класифікацією прав людини: 1) фізичні права; 2) політичні права; 3) економічні права; 4) особисті права; 5) культурні права.

Для прикладу в Конституції України визначені такі основні права людини як право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23), право на життя (ст. 27), право на повагу гідності особистості (ст. 28), право на недоторканність житла (ст. 30), право на свободу думки і слова (ст. 34), право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35), право на соціальний захист (ст. 46), право на житло (ст. 47), право на охорону здоров'я (ст. 49), право на освіту (ст. 53), право на правову допомогу (ст. 59). Конституція Російської Федерації декларує такі права (право на життя (ст. 20), право на повагу гідності (ст. 21), свободу особи і недоторканість (ст. 22), право на інформацію (ст. 24), недоторканість житла (ст. 25), право на свободу пересування (ст. 27), право на свободу думки і слова (ст. 29), право на мирні зібрання (ст. 31), на охорону здоров'я (ст. 41), право на освіту (ст. 43) та ряд інших. Практично те ж саме можна знайти у Конституціях всіх європейських держав. Узагальнимо: слід констатувати, що більшість конституційних норм внутрішньодержавного законодавства сучасних держав імплементують загальні міжнародні стандарти прав людини.

II. Права неповнолітнього як дитини

П. Рабінович називає такі права додатковими правами дитини і виокремлює їх в наступну класифікацію:

фізичні - права на першочерговість захисту і допомоги, здорове зростання, неприпустимість таких кримінальних покарань як смертна кара і довічне ув'язнення; особистіші - права на знання своїх батьків, на нерозлучення з ними (на сімейні зв'язки), на отримання виховання; культурні - право на ігри та розважальні заходи; економічні - право не бути залученим до праці до досягнення певного віку; політичні - права не призиватись на державну військову службу до 15 років, на захист з боку держави від недбалого і брутального, жорстокого поводження, експлуатації, від розбещення [3, с. 28-29].

Враховуючи всі права, якими наділяється будь-яка дитина, оптимальною вважаємо класифікацію прав дитини, представлену польським дослідником М. Балцерком [4]: а) право дитини, пов'язане з громадянством; б) право дитини користуватися всіма правами без огляду на походження, народження, стать, національність, віросповідання, суспільне положення, освіту, професію; в) право дитини на особливий захист з боку сім'ї, суспільства та держави; г) право дитини на прізвище і громадянство; ґ) право дитини на охорону здоров'я, відпочинок і розваги; д) право дитини на гармонійний розвиток в умовах моральної та матеріальної безпеки в сім'ї і опіку суспільства та держави у випадку браку сім'ї; е) право дитини на охорону від занедбання, деморалізації і жорстокості; є) право дитини на освіту; ж) право дитини користуватися здобутками культури і на творчу участь у розвитку національної культури; з) право дитини на особливу опіку і виховання з приводу фізичної та розумової відсталості або суспільної невлаштованості; и) право дитини на захист від будь-якої дискримінації, від роботи, початку роботи перед досягненням відповідного мінімального віку, а також на спеціальний захист праці в період неповноліття.

При аналізі Конвенції прав дитини знаходимо наступні спеціальні

права, що характерні виключно для цієї категорії суб'єктів права, з поміж них право на здоровий розвиток дитини (ст. 6), право знати своїх батьків і право на їх піклування (ст. 7), право не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню (8), право на догляд (ст. 20), право на усиновлення (ст. 21).

Закріплення прав дитини знаходимо і в національному законодавстві. Так, ст. 51, 52 Конституції України передбачають, що обов'язок щодо утримання дітей до їх повноліття покладається на батьків, а утримання та виховання дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування має забезпечувати держава. Ст. 38 Конституції Російської Федерації визначає, що «материнство і дитинство, сім'я знаходиться під захистом держави» [5]. Це ж знаходимо у ст. 6 в Основному законі Федеративної республіки Німеччини [6]. Не оминає закріплення прав дітей і Литва у ст. 110 Конституції визначаючи, що «держава охороняє і підтримує шлюб, сім'ю, права батьків і дитини. Держава особливо допомагає дітям-інвалідам, дітям, які залишилися без піклування батьків або потерпілим від насильства» [7]. Ст. 20 Конституції Іспанії вказує на захист прав молоді та дитинства [8].

III. Спеціальні права неповнолітнього. Неповнолітні – це соціально-демографічна група, яка виділяється на основі сукупності вікових характеристик та обумовлених цим соціально-психологічних властивостей, які безпосередньо сприяють виокремленню спеціальних прав неповнолітніх.

Вікові характеристики неповнолітніх, їх розвиток та соціальні характеристики дозволяють їм ширший порівняно з малолітніми дітьми мати обсяг прав, що відповідають їх потребам. Серед них проаналізуємо деякі права, що передбачені національним законодавством.

А) Право на працю неповнолітнього.

Не дивлячись не те, що вказане право є загальним для всіх людей, для неповнолітніх реалізація цього

права має специфічні особливості. Кодекс законів про працю та ст. 21 «Про охорону дитинства» [9] передбачає можливість неповнолітнього працювати з 16 років. Ця межа може бути зменшена, якщо праця не завдає шкоди їх здоров'ю і навчанню та існує згода одного з батьків або особи, яка замінює батьків. Не дивлячись на те, що вказане право є загальним для всіх людей, для неповнолітніх реалізація цього права має специфічні особливості: скорочена тривалість робочого часу, зменшення норми виробітку, обов'язків медичний огляд, недопустимість праці на важких роботах і на роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, заборона залучати до нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні, особливості звільнення працівників та інші. Ст. 187 Кодексу законів про працю встановлює: «Неповнолітні, тобто особи, що не досягли вісімнадцяти років, у трудових правовідносинах прирівнюються у правах до повнолітніх, а в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці користуються пільгами, встановленими законодавством України».

Б) Право на підприємницьку діяльність.

Ст. 22 Закону України «Про охорону дитинства» [9] визначає, що діти, які досягли 16-річного віку, мають право займатися підприємницькою діяльністю, можуть бути членами колективного сільськогосподарського підприємства та членами селянського (фермерського) господарства в порядку, встановленому законом.

В) Право створювати дитячі та молодіжні організації. В Україні діє Закон «Про молодіжні та дитячі громадські організації» [10], який визначає, що засновниками молодіжних та дитячих громадських організацій можуть бути громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, які досягли

15-річного віку (ст. 14), а членство в них допускається з 14 років.

Г) право на судовий захист і від зловживань зі сторони батьків.

Згідно ст. 165 Сімейного кодексу України [11], до речі як і ст. 56 Сімейного кодексу Російської Федерації [12], визначає право неповнолітнього особисто на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав. Ця норма відповідає міжнародним еталонам, оскільки ст. 12 Конвенції про права дитини зазначено, що держави - учасниці зобов'язані забезпечити дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

Д) Процесуальні права пов'язані із здійснення провадження щодо неповнолітніх.

Процесуальне законодавство в Україні визначає особливі права неповнолітніх, що стосуються саме їх галузевої сфери правового регулювання. Це ж саме стосується і судової практики. Міжнародна судова практика Європейського суду з прав людини вказує, що органи державної влади зобов'язані враховувати вік підозрюваного (обвинуваченого) (Справа "Свершов проти України" (Заява N 35231/02) [13]. Так, узагальнюючи законодавчу практику Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і господарських справ видав Лист «Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх», де акцентовано, що здійснюючи кримінальне провадження щодо неповнолітніх, у кожному окремому випадку слідчі судді, суд зобов'язані: сумлінно і принципово виконувати повнова-

ження із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні як під час досудового розслідування, так під час судового провадження, діяти у межах і відповідно до вимог закону; зважати, що особа набуває повної кримінально-процесуальної дієздатності лише з досягненням повноліття, незалежно від акту емансипації, вступу особи у шлюб чи народження нею дитини; пам'ятати, що закріплений законом особливий підхід до неповнолітніх правопорушників зумовлює застосування інших, відмінних від тих, які застосовуються до дорослих, форм реалізації кримінальної відповідальності; враховувати, що регламентований процесуальним законом особливий порядок здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх поширюється і на осіб, які досягли повноліття під час здійснення кримінального провадження, а також на випадки, коли особа в одному кримінальному провадженні обвинувачується у вчиненні кримінальних правопорушень, частину з яких нею вчинено до, а решту - після досягнення 18 років; пам'ятати, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово [14].

В Україні відсутній спеціалізований акт, що б закріплював права та

свободи неповнолітніх. Якщо про необхідність виділення окремого нормативного акту можна дискутувати, то створення спеціальної групи норм в межах діючого законодавства є вимогою часу. Пропонуємо в Законі України «Про охорону дитинства» створити окремий розділ IV-І, який би містив назву «Неповнолітні». В ньому необхідно чітко зазначити хто вважається неповнолітніми, їх спеціальні права, свободи та охоронювані законом інтереси, гарантії їх реалізації та обов'язки неповнолітніх.

В теоретико-правовому розумінні існує необхідність удосконалення понятійно-категоріального апарату інституту прав неповнолітніх. На сьогодні залишаються невизначеними, або такими, що не мають єдиного наукового розуміння класифікації видів прав неповнолітніх. Автором запропоновано класифікувати права неповнолітніх за родовою ознакою на наступні види: загальні права неповнолітнього як людської істоти; права неповнолітнього як дитини; спеціальні права неповнолітнього.

Перспективою подальшого дослідження є аналіз обов'язків неповнолітнього, що у субординації з їх правами дасть повної мірою можливість визначити особливості правового статусу цієї категорії суб'єктів права.

Список використаних джерел

1. *Кривачук Л. Ф.* Державна молодіжна політика з питань неповнолітніх в Україні (державно-управлінський аспект): монографія / Л. Ф. Кривачук ; Львів. держ. фін. акад. — Львів : ЛДФА, 2009.- 240 с.
2. *Конвенція ООН про права дитини*: Конвенція ООН від 20.11.1989 // Зібрання чинних міжнародних договорів України.- 1990.- № 1.- с. 205
3. *Рабінович П. М.* Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. - Вид. 10-е, доповнене. / П. М. Рабінович — Львів: Край, 2008.- 224 с.
4. *Balcersek Marian* Prawa dziecka / M. Balcersek - Warszawa : PWN, 1986. - 583 s.
5. *Конституция* Российской Федерации // Электронный ресурс: <http://www.constitution.ru>
6. *Основной закон* Федеративной Республики Германии // Федеративная Республика Германия. Конституция и законодательные акты. Пер. с нем. / Под ред. Ю. П. Уряса. — М.: Прогресс, 1991. // Конституции государств Европейского Сою-

за / Под общей редакцией Л. А. Окунькова. –М.: Издательская группа ИНФРА-М–НОРМА, 1997. – С. 181–234.

7. *Конституция* Латвийской республики // Электронный ресурс: <http://latius.parod.ru/law/constitution4.htm>

8. *Конституция* Испании // Электронный ресурс: <http://www.domeuropa.eu/rest/23-fales/50-konstitucziya-ispanii?show>

9. *Про охорону дитинства*: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III// Відомості Верховної Ради України. – 2001.- N 30, ст. 142

10. *Про молодіжні та дитячі громадські організації*: Закон України від 01.12.1998 № 281-XIV// Відомості Верховної Ради України. - 1999.- N 1.

11. *Сімейний кодекс* України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. - 2002. - № 21-22.

12. *Семейный кодекс* Российской Федерации // Электронный ресурс: <http://www.consultant.ru/popular/family/>

13. *Справа "Свершов проти України"* (Заява N 35231/02): Рішення Європейського суду з прав людини від 27.11.2008 // Офіційний вісник України від 05.06.2009.- № 39.

14. *Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх*: Лист Вищого спеціалізованого суду від 18.07.2013 № 223-1134/0/4-13 // Закон і Бізнес. - 2013.- № 31.

Юськів Н. В. Види прав неповнолітніх: теоретико-правовий пошук

У статті аналізується проблема понятійно-категоріального апарату у сфері прав неповнолітніх. Особливу увагу присвячено класифікації прав неповнолітніх за родовою характеристикою. Виокремлено наступні види: загальні права неповнолітнього як людської істоти; права неповнолітнього як дитини; спеціальні права неповнолітнього. Проаналізовано практику правового регулювання прав неповнолітніх в Україні, Росії, Іспанії, Німеччині та ряду інших європейських країн.

Ключові слова: неповнолітні, права людини, права дитини, види прав неповнолітніх.

Юськив Н. В. Виды прав несовершеннолетних: теоретико-правовой поиск

В статье анализируется проблема понятийно-категориального аппарата в сфере прав несовершеннолетних. Особое внимание посвящено классификации прав несовершеннолетних по родовой характеристике. Выделены следующие виды: общие права несовершеннолетнего как человеческого индивидуума; права несовершеннолетнего как ребенка; специальные права несовершеннолетнего. Проанализирована практика правового регулирования прав несовершеннолетних в Украине, России, Испании, Германии и ряде других европейских стран.

Ключевые слова: несовершеннолетние, права человека, права ребенка, виды прав несовершеннолетних.

Yuskiv N. Rights of minors: theoretical and legal search

The article deals with the problem of conceptual and categorical apparatus in the field of minors' rights. Particular attention is paid to the classification of minors by generic characteristic. The following types are singled out: general rights of a minor as a human being; the rights of a minor as a child; special rights of a minor. The practice of legal regulation of minors in Ukraine, Russia, Spain, Germany and several European countries are analyzed.

Key words: juvenile, human rights, children's rights, types of minors' rights.